

PASAKOTOJO VAIDMUO IR JO KALBOS FUNKCIJOS ROMUALDO GRANAUSKO ROMANE „RŪKAS VIRŠ SLĖNIŲ“

Ina Poškuviene

Šiaulių universitetas

Įvadas

Romualdo Granausko – vieno žymiausių XX a. lietuvių rašytojo – proza įvairiais aspektais analizuota literatūrologų. Rašytojo kalbos savitumas mažai tyrinėtas. Materialų tik kelių R. Granausko prozos kūrinų sluoksnį – poetinę leksiką, sintaksę – analizavo Janina Barauskaitė („Spalvingasis Romualdo Granausko novelių vaizdas“, „Romualdo Granausko novelė „Duonos valgytojai“: fragmentų seka, jungtys, kalbinė raiška“). Kalbininkė, nusakydama prozininko stiliaus savitumą teigia, kad „R. Granauskas, gerai mokantis kalbą, ypač dažnai renkasi nestandartinių žodžių <...> (Barauskaitė, 2001). Iš čia kyla interesas – aptarti autoriaus kalbos ypatybes, jų santykį su idėjine ir menine kūrinio visuma.

Pasakotojas – viena svarbiausių tradicinio pasakojimo figūra. Jam kūrinyje suteikiamas išskirtinis vaidmuo. Z. Nauckūnaitės teigimu, pasakotojui nėra nieko nežinomo: jis visada nurodo, ką kuris veikėjas mąsto, jaučia, ką ir kur veikia (Nauckūnaitė, 2002). Jis „<...> susijęs su autoriumi artimiausiais saitais, solidarizuojasi su juo savo vertinimais, kartais tiesiog panašus į rašytojo *alter ego*“ (Sprindytė, 1989). Pasakotojo kompetencijos išplečiamos nuo įvykių vaizdavimo iki emocinio kūrinio pasaulio analizės, komunikavimo su adresatu. Jau ne tik autorius, bet ir pasakotojas užtikrina kūrinio stiliaus vienybę, lemia herojų ir aplinkos traktavimą, pasirenkdamas leksikos ir sintaksės vienetus kuria pasakojimo nuotaiką ir intonaciją (Sprindytė, 1989).

Tyrimo objektas – pasakotojas, jo vaidmuo ir kalbos funkcijos romane R. Granausko „Rūkas virš slėnių“.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Išsiaiškinti pasakotojo vaidmenį romane, kalbėsenos savitumą, santykį su vaizduojama tikrove, ir jo kalbos funkcijas.

Tyrimo metodai: aprašomasis teorinės ir empirinės medžiagos analizės ir interpretacinis metodai.

Pasakotojo vaidmuo romane

Nuo Žemaitės laikų lietuvių prozoje plėtojama objektyvaus pasakotojo, priskiriant jam svarbiausias funkcijas pasakojime, tradicija. Jis stovi savo paties sukurto pasaulio centre, iš kurio pasakoja įvykius, komentuoja veikėjų mintis, jausmus – atskleidžia emocinį santykį su vaizduojama tikrove.

Pasakotojas ne tik atkuria autoriaus užrašytus

įvykius, bet ir analizuoja veikėjų emocijas, dvasines būsenas. Vengdamas monotoniško istorijos kūrimo, tik faktų išdėstymo, itin dažnai pasakojimą papildo veikėjų jausmų, minčių, samprotavimų atpasakojimu, reikšdamas savo požiūrį vienu ar kitu klausimu. Laisvai atpasakota kieno nors kalba vadinama „tiesiogine menamąja kalba“ (Ramonaitė, 2000), kuri, J. Vaskelienės (2007) teigimu, „neiškiria iš autoriaus pasakojamo teksto, apie veikiantį subjektą kalbama trečiuoju asmeniu, nors yra išlaikomas tiesioginei kalbai būdingas emocingumas, individualizuotos šnekamosios kalbos bruožai“.

Aptardama R. Granausko prozos pasakotoją, J. Sprindytė (1989) pastebi, kad rašytojo kūryboje „<...> inteligentiškas pasakotojas niekada neužgožia savim vaizduojamų veikėjų, taktiškai leidžia atsiskleisti jų vidaus pasauliui, kuris, tiesa, visada pagilinamas išsilavinusio, filosofškai mąstančio pasakotojo samprotavimų“. Romane „Rūkas virš slėnių“ kaimo mokytojų sūnaus Jono Vyniauto istorija nuo gyvenimo iki mirties skaitytojui pristatoma visažinio pasakotojo, kuris viską stebi iš šalies ir lėtai, nuosekliai perpasakoja. Kalbėdamas trečiuoju asmeniu, pasakotojas išlieka objektyvus, tačiau į viską reaguoja adekvačiai. J. Sprindytės (1989) teigimu, pasakotojo sąmonė apima viską – nuo paprastų buitinių detalių ir žmogaus individualybės mikroelementų iki gamtos visuotinės, žmonių bendrybės pajautimo. Romano stiliui būdinga lyrinė intonacija, pasakotojo refleksijos, metaforiškas vaizdo perteikimas. Pagal pasakojimo turinį, pasakotojo santykį su adresatu – skaitytoju ir pasirinktus kalbos vienetus skiriamos trys pasakotojo kalbos funkcijos: *referentinė*, *ekspresinė*, *fatinė*.

Grožinis kūrinys suvokiamas kaip šnekos aktas, todėl pasakotojo kalbos funkcijos skiriamos remiantis Romano Jakobsono šnekos aktų teorija. *Referentinė funkcija* sudaro kiekvieno kalbėjimo pagrindą, ja pranešama apie tikrovę. Adresanto intencija – informuoti adresatą. *Ekspresinės funkcijos tikslas* – leisti adresantui išreikšti tiesioginį savo požiūrį į kalbamus dalykus, vertinti juos. *Fatinės funkcijos* esmė – adresato ir adresanto komunikacijos palaikymas (Jakobsonas, 2004).

Referentinė funkcija

Svarbiausioji pasakotojo kalbos funkcija, be kurios neįmanomas nė vienas pasakojimas, – refe-

rentinė: adresantas – atlieka svarbiausią savo intenciją – pasakoja istoriją adresatui, t. y. skaitytojui. Pasakotojas pristato pagrindinį romano veikėją – Joną Vyniautą, apsakoma skaitytojui jo gyvenimo istoriją, akcentuodamas tuos dalykus, kurie jam atrodo svarbiausi. Pasakotojas kūrinyje – labai svarbi figūra. Jis yra pagrindinio romano veikėjo Jono Vyniauto gimimo ir mirties liudininkas. Apie veikėjo gimimą užsimenama kaip apie jau įvykusį faktą, todėl daugiausia vartojamos vientisinės būtojo kartinio laiko veiksmažodžių formos: *Vaikas gimė tamsiaplaukis, į tėvą, ir pakrikštijo jį Jonu* (24); *Rugsėjo pirmosios rytą, paėmusi už rankos, įsivedė savo Jonuką į klasę* (36); *Dabar jau ne vakarais, o beveik visą dieną Vyniautas sėdėjo lauke ant suoliuko ir žiūrėjo į jį, pareidamas vidun tik išsivirti kokio valgio* (267). Veiksmažodžių gausa *gimė, pakrikštijo, įsivedė, sėdėjo, žiūrėjo* rodo veiksmo dinamiką, tarsi skubėjimą kuo greičiau informuoti apie jau įvykusį faktą ir pereiti prie kitos pasakojimo dalies.

Tragiškai žuvus pagrindiniam romano veikėjui, pasakotojas lieka vienintelis, galintis skaitytoją informuoti apie veikėjo gyvenimo (ir romano) baigtį. Nebelieka dialogų, tik nuosekliu, ramiu, detaliu pasakojimu atkuriamas mirties scena: *Ir tada, kaip susitarę, kartu obelų žieduose sučiulbo, sučirškė, sušvilpė visi Vyniauto varnėnai, o pats Vyniautas tebesėdėjo kaip vakar vakare ant savojo suolo, prisipaudęs nugarą prie atkaltės, tik į jo galvą ligi pat koto buvo įkirstas virtuvės kirvelis* (276). Sinonimai *sučiulbo, sučirškė, sušvilpė* rodo, kad neskubama papasakoti, siekiama kuo tiksliau užfiksuoti ne tik vaizdą, bet ir garsą, rasti tinkamiausią žodį.

Pasakotojas dažnai į nuoseklų pasakojimą įterpia savo komentarą, repliką, taip tarsi tapdamas vienu iš romano veikėjų: *<...> ir neauga šalia tų stogų senų sodybų medžiai, neveda jokie šermukšniais apšodinti keliukai ar kas, tik tokie platesni, vos vežimu pravažiuojami takai su užlinkusiomis viršuje varpomis. Tiesa, kyšo šalia stogų viena kriaušės ar obelų viršūnė <...> (6). Ilgomis naktimis, svajodamas apie savo mokyklą, Petrošius, matyt, viską ligi pačių menkiausių smulkmenų buvo apsvajojęs* (12). Įterpiniais kuriamas pasakotojo aktyvumo išpūdis – jis ne tik kalba apie įvykius, bet ir patikslina (*tiesa, matyt*) prieš tai pateiktą informaciją, apsvarsto ją (*ar kas*). Apskritai pasakotojas vartoja labai daug įterpinių, rodančių jo neabejingumą romano veikėjui. Į pasakojimą įterpiama ir samprotavimų: *Jo šeimininkė, padžiūvusi senmergė nuo Ylakių, nedaug ir darbo teturėjo, kas tas yra apeiti dvi karves?* (9) Keliamu retoriniu klausimu skaitytojas tarsi raginamas pamąstyti, galbūt pritarti. Galima teigti, kad šiuo atveju dvi pasakotojo kalbos funkcijos – *referentinė* ir *fatinė* – susipynusios tarpusavyje.

Romano veikėjų dialogai trumpi, neišsamūs, pasakotojas į juos įsiterpia retai, vengia tokio reakcijų, veiksmy, emocijų perteikimo būdo. Jis tolerantiškai aptaria tik tai, kas svarbu jam, apie visus kitus dalykus palikdamas galimybę kalbėti personažams. Dažniausiai įsiterpiama į tuos dialogus, kuriuose kalbama apie žmonių vertybes. Svarbu užfiksuoti jų elgesį kalbant veikėjams svarbia tema: – *Lietuva, Tėvyne mūsų!.. – ir nė vieno kartelio neišklydo nei iš ritmo, nei iš melodijos. – ... ir šviesa!.. – čia ji pasistiebė ant pačių pirštų galiuku, ištiestu delniuku apvedė virš galvos pusratį, o akimis paluby ieškojo saulės* (23). Kalbant apie tautiškumo puoselėjimą, meilės savo gimtajam kraštui ugdymą, akcentuojama, kaip jaučiasi ir elgiasi vaikas, pirmą kartą giedodamas valstybės himną. Intertekstai, t. y. valstybės himno ištraukos, rodo pasakotojo erudiciją, o kartu verčia skaitytoją pamąstyti apie istorinį-visuomeninį kūrinio kontekstą.

Pasakotojas nuosekliai papasakoja romano istoriją, praturtindamas ją metaforomis, palyginimais, taip atskleidždamas savo kalbines kompetencijas. Jam labai svarbios gamtos detalės, todėl fiksuoja kiekvieną elementą. Gamtos reiškinius dažnai lygina su žmogaus jausmais: *Rugsėjis ir spalvis – abu šiomet buvo labai geri, gražūs mėnesiai, abu šilti, nevėjuoti, nelietingi, su ilgo bulviakasio dūmeliais, kylančiais į viršų tai šen, tai ten plynaukštėje. Tik praėjus bobų vasarai, kaip ir priklausau, prasidėjo lietūs, bet nelabai dar šalti, ne su vėjais, ne su vėtromis, kaukiančiomis per naktį už langų. Šį rudenį ir jų santykiškai pasidarė ramūs, pastovūs, kaip tas ruduo <...> (70). Pasakotojas apie gamtos reiškinius kalba vaizdingai, vardijimu (*ne su vėjais, ne su vėtromis*) siekdamas sukurti aiškų, įvairiapusišką vaizdą. Žmonių santykius lygina su rudeniu ir jam būdingais reiškiniais: vėtromis, lietumi, dargana. Gamtos ir žmogaus paralelė charakterizuoja lyrinį pasakotojo tipą, taip pat parodo gamtos svarbą kūrinyje.*

Pasakotojas, būdamas svarbiausia romano figūra, pristatanti visus kūrinio įvykius, veikėjų charakterius, kurianti veiksmo aplinką, ne tik įgyvendina svarbiausią savo funkciją, bet ir intenciją – papasakoja adresatui, t. y. skaitytojui, istoriją, akcentuoja svarbiausias detales, vertybes.

Ekspresinė funkcija

Kiekviena kūrinio detalė skaitytojui pateikiama per jo santykį su kūrinyje vaizduojama menine tikrove. Pasakojimas kartais papildomas pasakotojo vertinimais, apmąstymais. Tai ekspresinė pasakotojo kalbos funkcija, atskleidžianti pasakotojo intonacijų skalę: nuo jautrios užuojautos iki piktos ironijos. Savo poziciją į apsakomus dalykus pasakotojas išreiškia

į tekstą įterpdamas emocinį reagavimą, vidinę būseną įvardijančių žodžių, samprotavimų. Nors kūrinio pasakotojas objektyvus, kalba trečiuoju asmeniu, tačiau dažnai dėl jo pateikiamų pastebėjimų, sakomų moralų sunku atskirti, kur kalbama apie veikėjo, kur – apie jo paties emocinę būseną. Dar artimesnis pasakotojas veikėjui tampa tada, kai analizuoja išgyvenamus jausmus, jų priežastis ir pasekmes. Taip pasakotojas pasirodo ne tik neabejingas veikėjui, bet dažnai susitapatina su juo, todėl nebeaišku, kuris iš jų patiria minėtąsias emocijas ir jausmus: *Kiek nu-stebęs, jis sėdėjo ir stengėsi suprasti, koks jausmas pirmąkart jį apima, tartum ateina kažkur iš šalies, bet – iš kurios? Iš visų pusių?.. Ne pyktis – tas stai-giai pakyla iš širdies, bet ir ne neapykanta. Ta – iš galvos, todėl nėra tokia staigi, bet ilgai trunka <...>* (47). Veikėjo patiriamus jausmus jis išgyvena kaip savo, žino jų stiprumą: *<...> abu net išsigando to vir-pulio, juk anksčiau net neįtarė, kad juose jau yra at-siradę tokie visokie jausmai: netikėti, nepatirti, perei-nantys nuo pakaušio ligi pat kulnų, kai ima suktis gal-va ir norom nenorom turi užsimerkti...* (80) Detalus jausmų aprašymas – *netikėti, nepatirti, pereinantys nuo pakaušio ligi pat kulnų, kai ima suktis galva ir norom nenorom turi užsimerkti* – rodo pasakotojo ir veikėjo dvasinę giminybę. Kai kur nejaučiama, kur trečiuoju asmeniu kalba pasakotojas, kur – kūrinio veikėjas. Itin dažnai pasakotojas apmąsto egzistenci-nius dalykus, kurie labai svarbūs ir romano veikėjui: *Jausmai – tai ne mintys, ne prisiminimai, kuriuos ga-li varinėti kaip žąsiukus vieškeliu: tai pirmyn, tai atgal, tai pavijėti per griovį į šoną, į ražienas, iš kur jie būreliu vakare vėl sugrįš atgal, jei tiktai kurio ne-pagaus vanagas...* (102)

Pasakotojas – į susimąstymus linkęs subjek-tas, todėl per ekspresinę funkciją jis iš objektyvaus pasakotojo virsta subjektyviu, paaiškėja jo pozicija aptariamam klausimui: *Keista, kad pirmasis svarbus gyvenimo gabalas visiškai iškrenta mums iš atmin-ties ir vėliau – kaip kokiame teisme – sužinome apie jį tik iš liudininkų. Visą gyvenimą, kad gimėm, kad gyvi, kad gyvenam, mums turi kažkas kitas paliudyti: kiti žmonės, seni popieriai, seni prisiminimai* (31). Taip jis tampa toks pat, kaip ir pagrindinis veikėjas – išgyvenantis dėl žmogaus būties trumpalaikiškumo, o tokį susitapatinimą rodo vartojamos daugiskaitos pirmojo asmens veiksmazodžių ir įvardžių formos: *mums, sužinome, gyvenam*.

Pasakotojas ne tik apibūdina jausmus, emoci-jas, poelgius, bet dažnai pats pasiūlo savo versiją, vienokį ar kitokį problemos sprendimo variantą: *Bet jis neišsidėmėjo visam gyvenimui šio ryto, o galė-jo, nes juk šis buvo pirmasis jo svajonių rytas apie Mildą Mariją* (45). Pateikdamas savo komentarą o galėjo priartėja prie romano veikėjo. Šiuo atveju pa-

sakotojas nesutinka su veikėjo poelgiu, bet kūrinyje gausu atvejų, kai pasakotojas visiškai solidarizuojasi su juo: *Ką tu žmogus mėginsi, jei pats žinaiš esąs griau-medis ir tegali trypčioti kaip kalakutas ant pa-valkų* (95). Frazeologinis palyginimas *kaip kalaku-tas ant pavalkų (mina kaip kalakutas pavalkus* „be reikalo pyksta“ DŽ) charakterizuoja veikėją, parodo neigiamą jo vertinimą, kurį sustiprina ir žmogaus pa-vadinimas menkinamąją semą turinčiu žodžiu *griau-medis (griau-medis menk.* „didelis, nevikrus, visur užkliūvantis žmogus“ DŽ). Žinodamas jo būdą, pasa-kotojas tarsi pateisina neryžtingą veikėją, pritaria jo poelgiams ir sprendimams.

Pasakotojui neramu dėl pagrindinio romano veikėjo, su kuriuo tarsi yra emociškai suartėjęs, ateities: *Jis tik žinojo, kad visuomet turi būti šalia savo Mildos Marijos, nes kitaip pražus gyvenime. O kad pražus kartu su ja, – iš kur jis tą galėjo žinoti?* (82) Iš pasakotojo keliamo retorinio klausimo jaučiamas neabejingumas, beviltiškumo jausena, nerimas dėl Vyniauto ateities.

Pasakotojas pastebi visų veikėjų emocijų po-kyčius, reakcijas ir visos jos akcentuojamos pasako-jime. Romane kur kas dažniau skaitytojas informuo-jamas ne apie konkrečius tolesnius įvykius, bet apie būsimus veikėjų santykius, jausenas: *Dabar jau jis pyko, kam jį taip ilgai pyksta. Taip ir bus visą gy-venimą. Viena pyks, o kitas pyks dėl tokio pykimo* (49). Pasakotojo vartojama menamoji kalba sukuria emociingumo atspalvį. Grandininiu būdu jungdamas sakinius ir asmeninius įvardžius keisdamas pažymi-maisiais, pasakotojas dar labiau susieja herojų gyve-nimus ne tik vidiniu, bet ir išoriniu sluoksniu.

O kai baigėsi karas, kurio šiame kaime beveik ir nepasijuto, nes didieji mūšiai virė apie didesnius miestus, ir kai rusai atėjo suvisam, tada ir prasidė-jo virsti aukštyn kojomis visas mokyklos gyvenimas (35). Pasakotojas, vartodamas frazeologizmą *aukštyn kojomis (aukštyn kojomis 2* „iš esmės pakeisti“ FŽ), neigiamai vertina romane vykstančius įvykius – ru-sų okupaciją, kuri, anot pasakotojo, visiškai sugriovė mokyklos, o kartu ir žmonių gyvenimus. Jis ne-abejingas romane vykstantiems įvykiams, tampa ne tik jų pasakotoju, bet ir vertintoju. *Negerai, kad jų draugystė pamažu, palengva pasidarė kaip ir nebe draugystė, o virto vienu skaudžiu prisiminimu. La-bai negerai* (110). Vartodamasrieveiksmį *negerai*, jį kartodamas ir patikslindamasrieveiksmiu *labai*, pasakotojas pateikia akivaizdžią savo poziciją – nei-giamą aptariamąsios situacijos vertinimą. Jam, kaip ir pagrindiniam romano veikėjui Vyniautui, skaudu dėl nutrūkusios draugystės su Milda Marija.

Komentuodamas veikėjų mintis, pasakotojas akcentuoja svarbiausius žmogui dalykus, kūrinyje traktuojamas vertybes. Motinai paklausus, ar Vyniau-

tas atsimena savo lovytę, pateikiamas ne romano veikėjo atsakymas, o pasakotojo komentaras: *Kaip jis galėtų neatsiminti tų dviejų mėlynų paukštukų geltonomis galvelėmis ir juodais pražiotais snapeliais, sutūpusių vienas priešais kitą ant žalios šakelės ir kad giedančių, kad giedančių!..* (44) Adresato – Vyniauto – atsakymas pakeičiamas pasakotojo samprotavimu. Vartodamas deminutyvines aptariamų dalykų formas (*paukštukų, galvelėmis, snapeliais, šakelės*) pasakotojas ne tik priartėja prie veikėjo, bet pateikia savo vertinimą – ir jam svarbi levelė, miela jos išvaizda.

Pasakotojo mintimis atskleidžiama ironija: *Pakalnėj paarė snukiu tą gruodą kaip reikiant* (76). Kalbėdamas apie Vyniauto motinos meilužį Balsį, kurio taip nemėgsta berniukas, tarsi solidarizuojasi su juo. Veidui pavadinti vartodamas menkinamąją reikšmę turintį žodį *snukis* (*snukis 3 menk.* „burna, veidas“ DŽ) ir pats neigiamai vertina veidą susižalojusį romano veikėją. Tokį vertinimą rodo ir frazeologizmui artimas žodžių junginys *paarė snukiu* (*snukiu ariant* „apie girtą ėjimą“ FŽ).

Pasakotojo balse neretai girdima užuojauta, jis perpasakoja ne tik veikėjų elgesį, bet ir mintis, emocijas. Kartais pasirodo žinantis daugiau už patį veikėją: *Vyniautienė ramiai šypsojosi, – moteris visuomet pasijunta laiminga, kai vyras yra toliau už ją nugalvojęs apie jų ateitį* (33). *Tartum vaikščioji pats po save, kažko ieškodamas, tačiau tarpais ir rasdamas: vieną kartą – lyg po šviesų, ką tik sužaliavusį beržynėlį, kitą – lyg po niūrų eglyną* (71). Deminutyvinis vietų pavadinimo vedinys (*beržynėlį*) nurodo teigiamą jo vertinimą, tai sustiprina šalia vartojama kito vietos pavadinimo nedeminutyvinė forma (*eglyną*) su epitetu *niūrų*. Vertinimą išduoda ir deminutyvinės – nedeminutyvinės formos opozicija. *Vaikščioji pats po save* – metaforiškai nusakoma žmogaus dvasinė būseną, kai jis analizuoja savo mintis, jausenas. Su patiriamomis emocijomis susiję ir palyginimai *lyg po šviesų, ką tik sužaliavusį beržynėlį* (kai žmogus jaučiasi gerai, yra laimingas) ir *lyg po niūrų eglyną* (kai yra liūdnas, prislėgtas, nelaimingas). Žmogaus jausmai nusakomi pasitelkiant gamtos įvaizdžius.

Pasakotojas stebi, analizuoja veikėjų jauseną, nuolat tiksliai perpasakoja jų mintis: *Ir kol jis ėjo per kiemą, Vyniautienės galvoj pralėkė ne viena mintis, bet svarbiausioji buvo gal šita: – Nė viena meilė negali visą laiką degti karštomis aukštomis liepsnomis. Vėliau silpsta, gęsta ir paskui virsta žarijomis. Ir būtent tada mylimo žmogaus rankos turi jas apžerti šiltais pelenais, tais kasdieniais pilkais rūpesčiais, po kuriais jos neužges ir rusens, ir pati būsi rami ir saugi, žinodama, jog bet kada tas žarijas galima įpūsti, galima vėl išvysti liepsną, kuri, žinoma, nebus*

tokia aukšta ir karšta kaip buvo, tačiau degs ramiai ir ilgai, kaip dega vakaro ugnis pečiuke, skleisdama aplinkui ramybę ir jaukią šilumą (29). Perpasakodamas veikėjos apmąstymus, pasakotojas aktualizuoja kūrinyje keliamas vertybes: meilę artimui, švelnumą, pastovumą. Meilę lygina su ugnimi, kuri tik pradžioje dėl didžiulės liepsnos atrodo kaitri, tačiau kuo ilgiau dega, tuo daugiau šilumos skleidžia. Taip ir meilė – tik ilgai puoselėta, saugota, išgyvenusi laimingų akimirkų ir įveikusi rūpesčius – tampa tikra ir amžina.

Ekspresine funkcija yra vertinama ne tik fabula, bet ir veikėjų charakteriai, poelgiai – taip kuriami informatyvūs jų paveikslai.

Fatinė pasakotojo funkcija

Kiekvieno kūrinio pasakotojas – adresantas, skaitytojas – adresatas. Tarp grožinio kūrinio skaitytojo ir pasakotojo, perteikiančio autoriaus mintis, visada vyksta komunikacijos aktas. Papasakodamas istoriją, pasakotojas realizuoja rašytojo intenciją – sukelia atitinkamas adresato reakcijas. Bandydama paveikti skaitytoją, pasakotojo kalba atlieka fatinę funkciją. Komunikuodamas su skaitytoju, pasakotojas ne tik iš detalių dėlioja istoriją, bei kartu tarsi krepiaisi į skaitytoją, siekia jį įtikinti, laukia pritarimo: *Nepalyginsi su Sodos: sugrūsta seno namo gale, langeliai maži, ir ant tų pačių žemos pastogės užleistos, o ir mokytojai seni, negražūs, vienas net su kuprele* (7). Komunikaciją su skaitytoju rodo pasakotojo vartojama vienaskaitos antrojo asmens būsimąjo laiko veiksmažodžio forma *nepalyginsi*, skatinanti bandymus gretinti, mąstyti.

Itin aiškūs pasakotojo ir skaitytojo komunikacijos ženklai – pasakotojo vartojami retoriniai klausimai: *Žodžiu, juk viskas tebebuvo kaip migloj, tad kaip mokyklos vedėjas neis tokių dalykų aiškintis?* (35) Nors į pasakotojo klausimus nebus atsakyta, jis juos užduoda ne tik kalbėdamas apie fabulos eigą, apibūdindamas situaciją, bet ir analizuodamas veikėjų emocijas būsenas: *Tad ką ji jausdavo, kai ankstyvos rudens ar žiemos sutemos ją užtikdavo vienišą, išgūžusią į savo paltelį ten, ilgojoj žvyrkelio pakalnėj?* (39) Pasakotojas, vengdamas kategoriško savo nuomonės siūlymo, pirma užduoda klausimą skaitytojui, skatina jo aktyvumą ir tik tada pateikia savo poziciją: *Ar jam iš tikrųjų labai reikėjo to tekinio, ar jis nebegalėjo ilgiau kęsti be Mildos Marijos, be jos veido ir balso? Tikriausiai ir to, ir to* (105).

Retoriniai klausimai tekstui suteikia raiškumo, dinamikos, sustiprina aptariamo dalyko svarbą: *Kas žino, apie ką jiedu su motina taip ilgai kalbėdavosi?* (66) Skaitytoją mąstyti skatina ne tik itin dažnai tekste vartojami retoriniai klausimai, bet ir tiesioginiai

kreipiniai: <...> *kad ateitis niekam nežinoma, kad viskas Dievo valioj, kad nuo likimo nepabėgsi. Gal ir nepabėgsi, bet juk tau, žmogau, jau nuo pat gimimo jis ne vieną kartą yra rodytas ir parodytas, kad žinotum. Net apie mirtį tau iš anksto bus pranešta, tik nepražiopsok tų ženklų* (131). Vartojamas kreipinys *žmogau* patvirtina, kad pasakotojas kreipiasi į kitą asmenį, kad pasakotojui svarbu įtikinti žmogų tuo, kuo pats yra įsitikinęs: žmogaus gyvenimo netikėtumu, likimu. Tariamasis (*kad žinotum*) ir liepiamosios (*neprašyopsok*) nuosakos veiksmažodžiai sustiprina pasakotojo intenciją paveikti adresatą. Tekste dažnos liepiamosios nuosakos formos, rodančios pasakymo nukreipimą adresatui: *O didelės neįvykdomas svajones galima išdalinti į mažesnes ir paprastas ir užmigti žinant, kad jei ne visos, tai bent dalis jų tikrai išsipildys. Gyveni ant žemės – tai ir gyvenk kaip ant žemės, palik padebesius paukščiams* (132).

Pasakotojas romane „Rūkas virš slėnių“ nenori ir negali likti beveidė figūra, jis – pagrindinis kūrinio kalbantysis, todėl jo pozicija visame kūrinyje aiški. Pasakotojas, nors ir kalba trečiuoju asmeniu, dažnai taip priartėja prie veikėjo, kad sunku atskirti, kurio iš jų pasąmonė kalba. Pasakotojas daugiau kalba apie tai, apie ką mąsto jis ir veikėjai, nei pasakoja apie jų veiklas. Emocinių pasakotojo išgyvenimų intensyvumas ir turtingumas rodo akivaizdžią pasakotojo ir herojaus dvasinę giminybę. Tampa tarsi saviu antrininku.

Trys pasakotojo kalbos funkcijos – referentinė, ekspresinė, fatinė – atskiras romano temas, aspektus, siužetus sujungia į vieną darnią visumą.

THE NARRATOR'S ROLE AND HIS LANGUAGE FUNCTIONS IN NOVEL "RŪKAS VIRŠ SLĖNIŲ" BY ROMUALDAS GRANAUSKAS

Ina Poškuvienė

Summary

The aim of this article is to discuss the narrator's role and his language functions in the novel "Rūkas virš slėnių" by Romualdas Granauskas by using a descriptive theoretical and empirical material analysis and interpretative methods.

It was noticed that the narrator is one of the most important figures in the novel. His functions include not only the portrayal of external details and events, but also the analysis of the emotional world.

With reference to the narrative content, the narrator's relationship to the addressee (the reader), the chosen language units and thought expression forms there are three functions of the narrator's language: reference, expressive, and phatic. The novel in the article is perceived as a speech act, therefore identification of the narrator's language functions is based on theory of speech acts by Roman Jakobson.

Performing the reference function the narrator also fulfils his most important intention: tells the story to the reader. Using the expressive function the narrator analyzes the characters' behaviours and feelings and assesses them and thus creates informative depictions of the characters of the novel. The phatic function of language is revealed through the narrator's communication with the reader and trying to make influence on the reader.

It was noticed that three narrator's language features (reference, expressive, phatic) combine the separate themes, aspects, and plots of the novel into one cohesive whole.

Keywords: Granauskas, narrator, language functions, reference, expressive, phatic.

Išvados

1. Romualdas Granauskas romane savitai panaudojo kalbos išgales vaizduojamai tikrovei atskleisti. Kalbos ypatybių pasirinkimas glaudžiai susijęs su idėjine ir menine kūrinio visuma: apie autoriui svarbius dalykus kalbama pasitelkus ekspresyviais, vaizdingas raiškos priemones, o nelabai svarbūs dalykai pasakomi tiesiogiai, skubotai.
2. Išskirtinas pasakotojo santykis su tikrove, emocija jo kalbėsena. Minčių reiškinio formos pagal kalbėjimo intencijas atlieka tris pasakotojo kalbos funkcijas: referentinę, ekspresinę, fatinę.
3. Pasakotojas romane pristato ne tik vaizdinį, bet ir loginį kūrinio sluoksnį. Nors niekur netapatina savęs su veikėjais, tačiau savita pasakojimo forma priartina save prie jų, solidarizuojasi.

Literatūra

1. Granauskas R., 2007, *Rūkas virš slėnių*. Vilnius: LRSL.
2. Barauskaitė J., 2001, *Prozos žodis ir stilius*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
3. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: <<http://www.lki.lt/dlkz/>>.
4. *Frazeologijos žodynas*, 2001. Red. J. Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
5. Jakobsonas R., 2004, *Lingvistika ir poetika*. Vilnius: Baltos lankos.
6. Nauckūnaitė Z., 2002, *Teksto komponavimas: rašymo procesas ir tekstų tipai*. Vilnius: Gimtasis žodis.
7. Ramonaitė V., 2000, *Literatūros mokslo įvado pagrindai*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
8. Sprindytė J., 1989, *Lyrizmas šiuolaikinėje lietuvių prozoje*. Vilnius: Vaga.
9. Vaskelienė J., 2007, *Trumpas teksto lingvistikos žinyklas*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

**PASAKOTOJO VAIDMUO IR JO KALBOS FUNKCIJOS ROMUALDO GRANAUSKO
ROMANE „RŪKAS VIRŠ SLĒNIŲ“**

Ina Poškuvienė

Santrauka

Straipsnyje, taikant aprašomąjį teorinės ir empirinės medžiagos analizės ir interpretacinį metodus, aptartas pasakotojo vaidmenys ir jo kalbos funkcijos Romualdo Granausko romane „Rūkas virš slėnių“. Pasakotojas – viena svarbiausių romano figūrų, todėl jo funkcijos apima ne tik išorinių detalių, įvykių vaizdavimą, bet ir kūrinio emocinio pasaulio analizę.

Pagal pasakojimo turinį, pasakotojo santykį su adresatu – skaitytoju ir pasirinktus kalbos vienetus, minčių reiškimo formas skiriamos trys pasakotojo kalbos funkcijos: referentinė, ekspresinė, fatinė. Kadangi straipsnyje grožinis kūrinys suvokiamas kaip šnekos aktas, todėl pasakotojo kalbos funkcijos analizuojamos remiantis Romano Jakobsono šnekos aktų teorija.

Atlikdamas referentinę funkciją, pasakotojas įgyvendina svarbiausią savo intenciją – papasakoja istoriją skaitytojui. Ekspresinės funkcijos pagalba pasakotojas, analizuodamas veikėjų elgesį ir jausmus, juos vertindamas, kuria informatyvius romano veikėjų paveikslus. Fatinė kalbos funkcija atskleidžiama pasakotojo komunikavimu su skaitytoju, bandymu jį paveikti.

Trys pasakotojo kalbos funkcijos – referentinė, ekspresinė, fatinė – atskiras romano temas, aspektus, siužetus sujungia į vieną darnią visumą.

Prasminiai žodžiai: Granauskas, pasakotojas, kalbos funkcijos, referentinė, ekspresinė, fatinė.

Įteikta 2012-05-17